

obliki lokacije in z enkratno organizirano priselitvijo celotnega mestnega prebivalstva. Ta okoliščina pa zopet odpira večje možnosti za uveljavljanje domačega elementa v slovenskih mestih, kar je le na videz v protislovju z dejstvom, da so slovenska mesta nastajala znotraj cesarstva ali boljše — ob njegovem dokaj samovoljnem obrobju.

Ta sestavek je zamišljen le kot slovenskim bralcem namenjen uvod v problematiko članka, ki sledi, in zato ne nameravamo in ne moremo izvesti širše primerjave — kolikor so sploh danes zanjo dani pogoji. Pač pa bi bilo razveseljivo, če bi objava tega članka bila nekak uvod v nadaljnje primerjave.

Uvodoma le še ena kratka pripomba: Vzroki za nastanek srednjeveških mest so bili v bistvu povsod isti, namreč družbena delitev dela med agrarnimi in neagrarnimi dejavnostmi, povezana z razvojem blagovno-delnarnega gospodarstva in nastankom novih svobodnih plasti prebivalstva. Naše primerjave so usmerjene predvsem v vprašanje, kako so ti vzroki delovali v raznih predelih Evrope in sveta, kakšne oblike so se pri tem pojavljale, kje so bile podobnosti in kje razločki. Vse to pa nas nujno vodi do nekaterih temeljnih vprašanj srednjeveške zgodovine sploh, kakor bo opazno tudi v naslednjem pregledu.

TRG IN MESTO NA SREDNJEVEŠKEM POLJSKEM

TADEUSZ ROSLANOWSKI

Ta problem, ki je ključnega pomena za spoznavanje Srednje Evrope v obdobju srednjega veka, je že nekaj desetletij eden glavnih predmetov poljskega zgodovinopisja. Tu ga nameravam obravnavati po virih za tista zahodnoslovanska ozemlja, ki so ob prehodu iz zgodnjega v visoki srednji vek, torej v 13. stoletju in deloma še pozneje, sestavljala državo Piastov. Ob strani pa bom pustil slovenska ozemlja med Odro in Labo, pa tudi češke dežele in — tedaj ogrsko — Slovaško. V teh pokrajinah je namreč zgodnje oblikovanje mest potekalo na malce drugačen način, kot v glavnih delih piastovske države in zato se tudi vprašanje trgov postavlja v drugačnih oblikah, čeprav obstajajo tudi nedvomne podobnosti in skladnosti, na katere je zgodovinopisje že ponovno opozorilo. Bistvo razločkov je treba iskati v različnih poteh, po katerih se je v političnem in družbenem pogledu oblikovala fevdalna struktura piastovske Poljske na eni strani in njene zahodnoslovanske sosesčine na drugi strani; iskati pa ga je treba v različnem ritmu in v različnih oblikah vdiranja zahodno in srednjeevropskih vzorcev, katerih pomembni — če ne celo edini — posrednik je bila nemška vzhodna kolonizacija.

Pri raziskavi problema o zgodnje in visokosrednjeveških trgih na Poljskem ima poseben pomen nastanek piastovske države, ki je občutno posegla v zgodnjefevdalno gospodarsko življenje. Ta vpliv je pojemal šele v

teku časa, ko je napredujoča blagovnodelnarna menjava čedalje tesneje povezovala lokalna središča z njihovim zaledjem, s tem pa je nastajalo notranje tržišče. Prav za to nastajanje, ki se časovno in deloma tudi razvojno ujema z okrepljenim vdiranjem zahodnega prava in zahodnih (valonskih, flamskih, posebno pa saških in frankovskih) »gostov« na poljska ozemlja, so imeli trgi in tržna naselja ne glede na stopnjo in obseg velik pomen. Šlo je seveda za dolg proces, ki je trajal nekaj stoletij. Začel se je že v 12. stoletju, dá, celo ob koncu 11. stoletja, in je trajal tja do 14./15. stoletja. Problem trgov na zgodnjerednjeveškem Poljskem in njihovega razmerja do mest, ustanovljenih po nemškem pravu (*iure teutonico*), torej nikakor ne izčrpa celote tu obravnavanih pojavov.

*

V resnici gre za več časovnih plasti, ki jim ustrezajo različni tipi trgov z različno strukturo, le da je ta različnost zabrisana v ohlapnem izrazoslovju latinsko pisanih virov, tako da se nam ti tipi zde le na videz identični. Kljub temu so pravkar omenjeni viri temeljni za raziskavo trgov in tržnih naselij, le da njihova skromna in razmeroma dobro izrabljena vsebina ne obeta več kakih posebnih odkritij. Pravzaprav nam tako preostaja le še ena zvrst virov, ohranjenih deloma v pisanih pričevanjih, namreč krajevna imena, iz katerih lahko izvajamo marsikatera nova opazovanja.

To je med drugim poudaril Tadeusz Lalik v svojih študijah, posvečenih tako imenovanim »loci« in »civitates antiquae« — kar sta verjetno učena latinska prevoda za slovanska izraza »miejsce — miasto«, nem. »statt — stadt«, torej za mesto = kraj in za »mesto = meščanska naselbina«. Na drugi strani Karol Modzelewski v svojih zadnjih delih upravičeno svari pred prenatrjenim zaupanjem v kartografsko-toponomastično metodo.

Medtem ko so arheološka izkopavanja odkrila ostanke zgodnjerednjeveških gradov in podgradij, med njimi prav imenitnih, niso sejmišča in trgi doslej dali pomembnejšega arheološkega gradiva, posebno če niso bili neposredno povezani z grajskimi središči. Izvzemši nekaj skrajno dvomljivih primerov, se doslej še ni posrečilo z izkopavanji lokalizirati niti domnevnih sejmišč in naprav, ki jih kot »pontes mercati« (na Poljskem in v Zahodnem Pomorjanskem v času Boleslava Hrabrega) omenja že Thietmar Merseburški, niti »tabern«, ki se pojavljajo najpozneje v 12. stoletju in jih listine navajajo v velikem številu. Taberne so se neredko pojavljale v večjih skupinah, npr. v mazovskem Płocku ali v Gdansk, in so s svojimi pomožnimi zgradbami bile prve stalne tržne naprave. Skopost najdb nas ne preseneča, saj so bila sejmišča v 12. in 13. stoletju večidel zunaj gradov in utrjenih podgradij (suburbijev), in niso imela nikakih utrd, ki bi jih arheološka izkopavanja pač najlaže izsledila. Neka izjema so le cerkvene zgradbe, s katerimi so bile — kot sploh v Srednji in Zahodni Evropi — v piastovski Poljski ponekod ali večinoma povezane tržne naselbine. Vendar dosedanje arheološke raziskave stavbarstva tudi v tej smeri še ne dovoljujejo končnih sklepov.

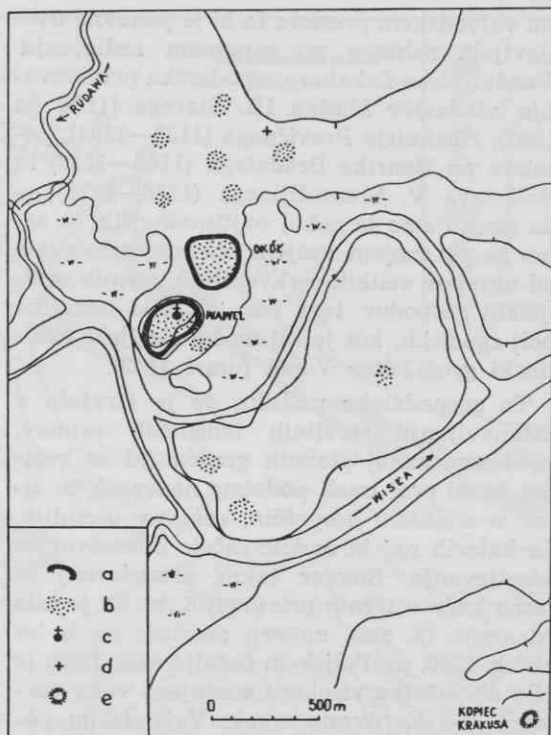
Ali naj torej verjamemo rimani kroniki cistercijskega samostana Lubianž iz 13./14. stoletja, ko pri opisu Šlezije v času pred nemško kolonizacijo pravi, da tam ni bilo mest (»civitas aut oppidum«) in omenja le podeželske trge ob gradovih (»fora campestra« ob »castra«)? Pesnitev, ki jo je — mimogrede omenjeno — novejše nemško zgodovinopisje enostransko razlagalo, je nedvomno tendenčna, s tem pa še nismo odpravili vprašanja. Nakazali smo že, da imata izraza trg (forum, targ, markt) in celo tržno naselje (villa forensis) več pomenov, da gre za izraza, pod katerima se skrivajo različni strukturni tipi in časovne plasti, kot sploh v vseh »velikih strojih zgodovine«, da uporabimo izraz Luciena Febvra. Če bi torej kljub očitni tendenčnosti lubianške zgodovine v verzih vendarle bilo nekaj resnice vsaj v njeni trditvi o šlezijjskih trgih v 12.—13. stoletju, potem se

ta resnica vsekakor omejuje na lokalne trge v obrobni, redko poseljenih območjih. Hkrati s takimi »tržnimi naselji« in celo že dosti prej so namreč obstajali kraji za stalno in živahno blagovno izmenjavo ob grajskih središčih vse piastovske države ali v njihovi bližini. Cenijo jih za 11.—12. stol. na približno sto. Prednjačili so seveda glavni sedeži kraljestva (»sedes regni principales«), to je glavni gradovi pokrajin, ki jih navaja slavni Al-Idrisijev opis iz srede 12. stol. na podlagi pričevanj muslimanskih in še bolj židovskih trgovcev, ki so v tem času obiskali Poljsko. Res sicer menimo, da je piščevno vzhichenje nad kulturno in gospodarsko ravnijo Vroclava, Krakova, Sandomierža, Pržemišla, Gnjezna, Sieradza in gotovo tudi Ščecina pretirano in da so vesti iz Poljske (Bulunja) deloma pomešane s podatki iz Bolonjske, ki je bila bližja Siciliji, kjer je deloval Al-Idrisi. Vendar tudi mnogi drugi viri ne dopuščajo dvoma o tem, da so v piastovskih gradovih in podgradjih ali v njihovi bližini redno zamenjevali blago, spočetka predvsem luksuzno, tako da ne gre le za trgovino v lokalnem obsegu.

Z nastankom trgov se povezuje tudi pomen obrti v zgodnjepoljskih mestnih središčih. Podobno kot za piastovske gradove so povojna arheološka izkopavanja tudi o tem dala poučne rezultate. Na tleh podgradij in večkrat tudi samega gradu (»castrum«) so se pokazali sledovi živahne obrtne produkcije: razni, deloma visoko specializirani izdelki, orodja, celo delavnice, ki so utegnile biti namenjene produkciji blaga za široko potrošnjo, čeprav nekateri o tem dvomijo. Toda pustimo rajši ob strani težavno vprašanje, ali smemo res iz odkritja denimo čevljarske, kovaške ali podobne delavnice oziroma njihovih izdelkov sklepati na zadovoljevanje potreb široke potrošnje (in ne le potreb vojvode, graščaka ali gradiščana, njihovega spremstva, uradnikov, duhovščine itd., skratka fevdalcev) in torej na prosto blagovno menjavo. Rajši se obrnimo k drugemu pojavu v obrtni produkciji zgodnjepiastovske Poljske, ki mu poljsko zgodovinopisje že dolgo pripisuje poseben pomen in ki sta ga pred nedavnim poudarila v svojih delih Karol Buczek in Karol Modzelewski. Gre za tim. služee obrtnike, organizirane — pod različnim vplivom čeških, mor-da celo saških in bavarskih vzorcev — v omrežju služeeh vasi, in povezane z gradiščanskimi gradovi. Po prav verjetni oceni K. Modzelewskega je bilo v vsej deželi kar precej »ministerialov« (v smislu služabnikov) katerih precejšen del so bili obrtniki v ožjem pomenu besede. Zato utegne precejšen del številnih obrtnih izdelkov, najdenih znotraj

zgodnjepiastovskih grajskih nasipov, izvirati iz dajatev služučen obrtnikov — brez posredovanja blagovne menjave in tržišča. Odkar je nastal ta sistem, katerega vzcvet opazamo v 11. stol., sicer ni izključeno, da na podeželju v gradovih in v podgradjih ne bi bilo tudi nekaj svobodnih obrtnikov, ki bi bili svoje izdelke prosto prodajali kot blago, ne pa jih oddajali kot nekako podložniško dajatev. Kljub temu pa ostaja pomembno, da na Poljskem skoraj ni podatkov o postopnem prehajanju odvisne obrti, organizirane v državno-vojvodskem omrežju služučenih vasi, v mestno obrt, ki bi bila — podobno, kot je pokazal Karl Bosl za Regensburg — postopoma pridobivala svobodo.

To priča brez dvoma o globokih spremembah, ki so spremljale na Poljskem razvoj mest med 10./11. stol. kot stopnjo gradov, podgradij in služuče obrti ter 13./14. stol. kot dobo ustanavljanja mest po zahodno — in srednjeevropskem zgledu. Če hočemo izraziti ta proces z nedvomno poenostavljeno, zato pa jasnejšo in uporabnejšo formulo družbeno-gospodarskega modela, lahko rečemo, da je šlo pri tem za začetek *družbene delitve dela med agrarno in neagrarno* (posebno obrtno) produkcijo v okviru in z neposrednim organizacijsko-političnim sodelovanjem zgodnjepiastovske monarhije, ki je znala z izvengospodarskimi metodami pospešiti ali celo izsiliti zorenje gospodarskih sprememb. Šele popolna izvedba te delitve dela je privedela do nastanka oziroma ustanavljanja mest v pravem pomenu besede, ki jih K. Buczek pravilno označuje kot »obliko naselbinske organizacije raznih področij družbenega življenja, predvsem obrti in trgovine«. Vmesni, čeprav ne edini člen v tej verigi sprememb je bil trg, natančneje — *lokalni tedenski sejem* kot tista oblika trga, ki jo štejemo za tipično in na katero kljub nakazani ohlapnosti izrazoslovja očitno misli večina piscev srednjeveških virov. Prav tako kot nekdanj pri nastanku sistema gradov, podgradij in odvisne obrti, je pri pojavu tipičnega trga imela vodilno vlogo zopet državna oblast, toda že v drugačnih okoliščinah in v drugačnem obsegu. Topot je že morala popuščati razvijajočim se velikim cerkvenim in svetnim zemljiškim gospostvom ter nastajajočemu viteštvu in z njimi tekmovati. Prav nazadovanje monopola osrednje oblasti in naraščajoča konkurenca gospostev sta pospeševala organiziranje trgov. Dosti bolj kot hitro propadajoči sistem odvisne obrti je trg v zvezi s prevlado celotnega režima vojvodskih pravic (*ius ducale*, knežje pravo) omogočal zemljiškemu gospospu zajeti precejšen del presežnih produk-

Krakov v 10. stoletju po E. Dambrowski in A. Zakiju (a — utrdbe, b — zgradbe, c — cerkev, d — grobišče, e — gomila) (Iz knjige *Acta Poloniae historica*, 34; 1976)

tov, bodisi v obliki carin, bodisi kot fevdalno rento, ki jo je v blagovni menjavi spremenil v denar. Skratka: organizacija trga je vedla hkrati do večje gospodarske storilnosti in do večjih gosposočinskih dohodkov.

*

Kakšen je neki bil ta srednjeveški poljski trg? Lotimo se tega, precej zapletenega vprašanja, z več dopolnjujočih se glavnih gledišč: gospodarsko-družbenega, ustavnopravnega in naselitveno-prostorskega.

Gospodarska vsebina in funkcija trgov v času pred sistematično »lokacijo« mest je tesno povezana na eni strani z dotlejšnjimi *gospodarskimi in družbenimi spremembami* na Poljskem, ki so v 12. in 13. stol. zelo intenzivno napredovale, na drugi strani pa z vedno aktivnejšo gospodarsko politiko okrepljenega velikega zemljiškega gospostva. To je izpodrivalo vojvodov monopol, bodisi dejansko, bodisi s pomočjo delne ali popolne imunitete. Pri tem se je z drobitvijo oblasti tudi vojvodova moč fevdalizirala. Res je še naprej veljalo teoretično načelo, da ima krakovski »princeps« vrhovno oblast nad drugimi piastovskimi delnimi knezi. Bil je še živ spomin na pravice dinastije, ki je že več stoletij bila

na vojvodskem prestolu in ki je ponovno uveljavljala zahteve po zopetnem zedinjenju. Vendar so se fiskalno-gospodarska prizadevanja vladarjev Mieška III. Starega (1126 do 1202), Kazimirja Pravičnega (1138—1194), posebno pa Henrika Bradatega (1163—1238) in Boleslava V. Sramežljivega (1226—1279) — da imenujemo le nekaj najuspešnejših — samo še po svojem večjem obsegu razločevala od ukrepov velikih cerkvenih in svetnih zemljiških gospodov tega časa ali celo nekoliko bolj zgodnjih, kot je bil močni šlezijški palatinski grof Peter Vlasti (umrl 1153).

Ta gospodarska politika se je izražala v ustanavljanju številnih tedenskih sejmov, predvsem zunaj glavnih gradov (ki so večidel že od prej imeli podobne naprave), in sicer v središčih gosposčin, celo na ozemljih, na katerih naj bi se šele začelo intenzivnejše naseljevanje. Smoter takih prizadevanj se jasno kaže v tržnih privilegijih, ki jih je bilo od srede 12. stol. naprej, posebno pa iz let okrog 1200, na Poljskem čedalje več. Tako je bilo ob začetku visokega srednjega veka verjetno več ko dvesto trgov. Vojvodskim posestvom in dohodkom, okrnjenim po fevdalni drotitvi in številnih imunitetah, so s tem hoteli obnoviti vrednost; drugod je šlo za ureditev in povečanje vrednosti nastajajočih velikih zemljiških gospostev. Poljski knezi 12. in 13. stol. so v ta namen izrabili že v zgodnjepiastovski Poljski znani tržni in novčni regal (ki ga različni raziskovalci izvajajo iz različnih pravnih izvirov), in so namerno pospeševali gospodarske spremembe. — Knezom so z ustanavljanjem trgov sledili veliki zemljiški gospodje. Včasih so poskušali ustanavljati trge celo vitezi, o čemer pričajo precej pogosti neuspehi pri ustanavljanju trgov in pozneje tudi mest. Ustanovitelji so uporabljali zahodno- in srednjeevropske vzorce — sprva valonsko-maaške (Maas) in flamske, pozneje nemške.

Poljski trgi 12. in 13. stol. so bili večidel odvisni od zemljiških gospodov, iz tega pa lahko sklepamo na sestav njihovega prebivalstva, ki nikakor ni ustrezal našim predstavam o družbeno-poklicnem značaju zgodnje mestom podobne naselbine. Če izvzamemo pomembnejša središča, je težko dokazati večje koncentracije stalno naseljenega obrtniškega in trgovskega prebivalstva v trgih 12. in 13. stol. Zato je T. Lalik po mojem pravilno menil, »da izvira mest ne iščimo v trgih, ker bi to pomenilo napačno enačiti del s celoto. Ob vprašanju o nastanku mest se moramo ozirati tudi na druge vzroke; pglavitni vzrok je brez dvoma nastanek naselja, v katerem se zbira obrtniško prebivalstvo.« Ob tej, v glav-

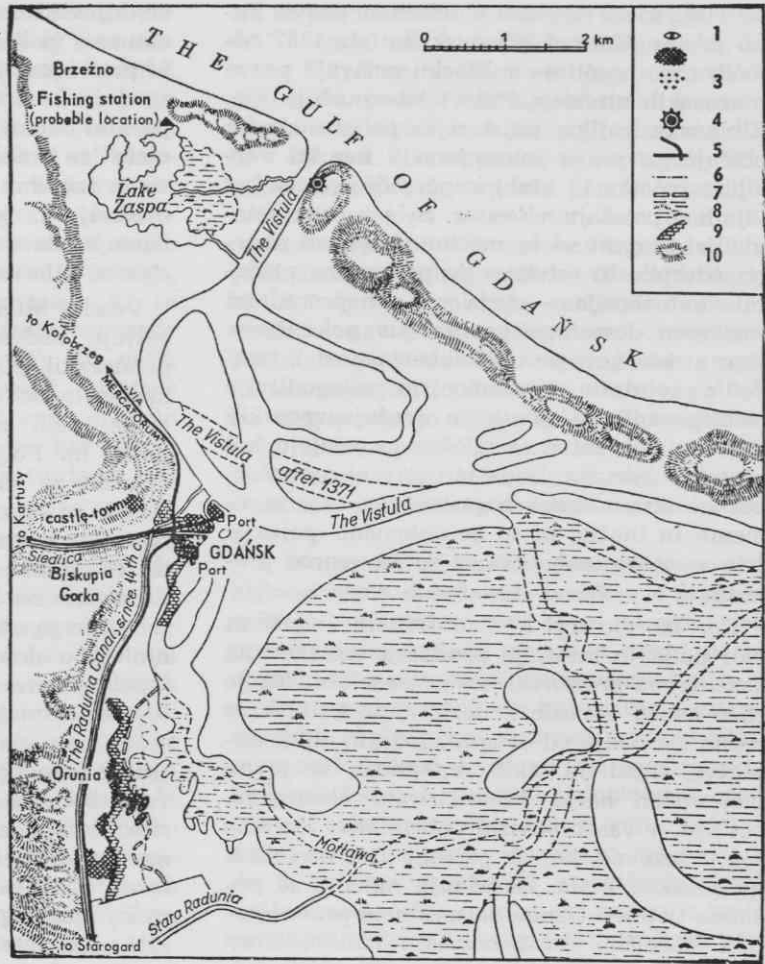
nem pravilni ugotovitvi bi bilo treba seveda poudariti pomen, ki so ga za nastanek mest imeli trgovci: ti so bili prav v večjih tržnih centrih že v tem času stalno navzoči in naseljeni. Za primer naj navedem razmeroma dobro dokumentirano glavno mesto Mazovije Płock, posebno njegovo slavno listino iz leta 1237. Podobne skupine trgovcev so gotovo — ponekod že dolgo — premogli drugi veliki zgodnjemestni centri, med drugim tisti, ki jih navaja Al-Idrisi. Zato pa smemo dvomiti o tem, da bi se na malih tedenskih sejmih trgovci pojavljali pogostoma in ne le sporadično.

V poljskem zgodovinopisju že dolgo traja živahna diskusija o tem, ali so bili v zgodnjih mestnih centrih piastovske Poljske domači trgovci. Ena med raznimi prav domiselnimi rešitvami je tista, ki jo predlaga vodilni medievist starejše generacije Henryk Łowmiański — češ da so morda v gradovih nastanjeni »milites« povezovali vojaški poklic, dá celó rop, s trgovino in z obrtjo, podobno kot Vikingi, kijevski in novgorodski Rusi in Pomorjani. Bolj prepričljivo se mi zdi mnenje, da so že v mestih predlokacijske dobe med ljudmi, ki so se ukvarjali s trgovino (posebno na velike razdalje), prevladovali tujci, ki jih viri označujejo z različnimi nazivi.

To vprašanje nas pripelje k drugemu nakanemu zornemu kotu, iz katerega lahko obravnavamo problematiko trgov v zgodnjem srednjem veku — k *ustavnopravnemu*. Že dolgo so si v znanosti postavljali vprašanje, ali in koliko je mogoče tržno pravico, podeljeno ali vsaj omenjeno v 12./13. stol. (v listinah »jus fori«, »jus forense«, »libertas fori«), šteti za kal oziroma za zgodnjo obliko mestnega prava (»ius civile«). Odgovori so si bili diametralno nasprotni, temeljili pa so vseskozi na istih skopih virih, ki so izzivali ugibanja. Ta pa so bila predvsem odvisna od tega, kakšna splošna predstava o nastanku poljskih mest je v zgodovinopisju prevladovala v določenem času, manj pa so izvirala iz temeljite historične analize. Znano je, da pravnozgodovinska teorija, prevladujoča v starejšem zgodovinopisju, ni priznavala kakršne koli kali mestnega življenja pred ustanovitvijo mest po nemškem pravu, »jure teutonico«.

Proti temu enostranskemu pogledu, ki že zdavnaj ne velja več, so vneto iskali ne le kali, temveč celo polno razvite domače prablike mestnega prava na Poljskem. Tako je nastala teorija, po kateri je obstajala posebna zvrst in obenem etapa tim. mest po poljskem pravu, za katero so res govorili neki namigi v ne prav jasnih in razmeroma poznih pisanih virih. Ta okoliščina in izsledki najnovejših

Lega Gdanska v 9.—15. stoletju ob Visli in Baltiku, po A. Zblerskem.
 1. čolni iz 9.—10. stol. pri Orunia;
 2. zgodnesrednjeveško naselje;
 3. dominikanska zemljišča po letu 1227;
 4. pristaniška čuvajnica in svetilnik;
 5. trgovska pota;
 6. izohipsa 0,00 m;
 7. stara struga Radunje v 10.—12. stol.;
 8. naplavine 9. obrobje šote;
 9. obrobje šote;
 10. griči
 Iz knjige Acta Poloniae historica, 34; 1976)

arheoloških izkopavanj so vedli do tega, da so teorijo o obstoju »poljskoprnih mest« kot predstopnje »nemškopravnih« kljub priglasenim dvomom do nedavnega sprejemali kot gotovost, čeprav v različnih, ne vedno skrajnih in kategoričnih formulacijah. Ni težko opaziti, da je časovna skladnost vplivala na to, da so prav trgov predlokacijskega časa pripisovali lastnost »jure polonico« ustanovljenih ali označenih mest. Odtod je bil le še korak do enačenja tržne pravice »jus fori« in »jus polonicum«. Resnica pa je dosti bolj zapletena. Pribijmo predvsem, da je »libertas fori« kot temelj tržne pravice pomenila le prosto kupčevanje na trgu. To jasno izhaja iz privilegija, ki ga je v 12. stol. podelil Kazimir Pravični Skarišuvu (Skaryszów): »dux Casimirus talem huic foro constituit libertatem ut ad ipsum venientes, morantes et exeuntes, mercimonia libere contrahere possent«. Te svoboščine torej ne smemo imeti za pravno imuniteto, saj bi šele ta pomenila nastanek posebne mestne občine. Čeprav neki privilegij govori tudi o tržnem miru (pax foren-

sis, mir targowy) in tudi če je dokazano posebno sodišče s tržnim sodnikom, še ne smemo misliti, da se je to posebno sodišče raztezalo na vse naselje ob trgu. To velja celo tam, kjer je bil trg izvzet iz sodstva vojvodovega uradnika in podrejen »villicusu« ali »scultetusu« zemljiškega gospoda (kar že dokazuje vplive tujih vzorcev). Verjetno je »pax forensis« večkrat veljala le za samo sejmišče in za tam sklenjene posle. Že to je sicer pomenilo vrzel v dotlej enotnem vojvodinskem običajnem pravu, ni pa tudi vedno pomenilo, da je nastala posebna skupina prebivalstva, še manj, da bi bila v takem zgodnjem mestnem središču nastala nova družbena plast s posebnim pravom, drugačnim od splošnega deželnega prava. Zato smemo za dobo pred ustanavljanjem mest govoriti na Poljskem le o uvedbi ali obstoju mestom podobnih naselij (oziroma njihovih kali) po zgodnjefeudalnem, vojvodinskem običajnem pravu, ki se je raztezalo tudi na podeželje. Celu nove rešitve, ki bi bile utegnile biti v prid naglemu razvoju zgodnjih mestnih naselbin v 12. in

13. stol., so sprva iskali v deželnem pravu. Tako je npr. Konrad Mazovski še leta 1237 odločil, naj »hospites« v Plocku »uživajo pravo mazovskih vitezov«. Prav tako označuje tim. Elblanska knjiga, najstarejša poljska zbirka običajnega prava (ohranjena v nemški verziji iz začetka 13. stol.) kupčujoče »goste« kot »ljudi v položaju vitezov«. Šele v času ustanavljanja mest so se mestne skupnosti pravno odcepile in »civitas« je postopoma pridobila avtonomijo — toda ne z neposrednim razvojem domačega prava »jus polonicum« (kar ni isto kot »jus« oz. »libertas fori«), temveč z zavestnim prevzemom in prilagoditvijo izoblikovanih zahodnih in srednjeevropskih vzorcev. Ti vzorci se splošno označujejo kot »jus teutonicum«, le da ta naziv ni natančen, ker ne izraža vsega bogastva različnih sprememb in inercialnih, ki so se dokončno pojavile šele v pokrajinah, kamor so te vzorce presadili.

Ker morejo trgi le s pridržkom veljati za kali poljskih mest, je poudarek raziskav na *naselitveno-prostorski obliki naselbin*. Ta je eden izmed glavnih kriterijev, po katerih se mesto razločuje od drugih zgodnjih oblik naselitve, zlasti od takih, v katerih se je na svojevrsten način koncentriralo obrtništvo, kot npr. v vaseh odvisnih obrtnikov. Vprašanje je težavno, ker je pisanih in arheoloških spomenikov malo. Dosedanja mnenja so podobna tistim o tržnem in mestnem pravu. Večina starejših, zlasti nemških raziskovalcev je v celoti ali skoraj v celoti zanikovala naselitveno-prostorske zveze med trgi in drugimi mestom podobnimi naselji na zgodnjem piastovskem Poljskem na eni strani in ustanovljenimi mesti na drugi strani. To mnenje je izzvalo upravičeno, čeprav tudi enostransko reakcijo nekaterih drugih, predvsem poljskih raziskovalcev, ki so uporabljali topografsko-planimetrično metodo, tj. vzvratno sklepanje iz kartografskega gradiva, seveda dosti mlajšega, nastalega večidel šele v 19. stol., ko je bila izdelana večina katastrskih načrtov. Glavni pripadnik te metode, Henryk Münch, je z njeno pomočjo zastopal mnenje, da se je prostorska ureditev poljskih mest v srednjem veku razvijala postopno: od primitivne oblike (nepravilno oblikovan trg, nastal najbrž iz obcestnega sejmišča, kakršen je znan tudi z Nemškega) k pravilni osrednji lokaciji trga, iz katere izhaja šahovniški tloris, značilen za večino mest po nemškem pravu. Münch in njegovi pristaši so ta razvoj dokazovali z analizo načrtov velikopoljskih in šlezjskih mest, na čelu s Šroda Šlanska — Forum Novum, katerega močno podolgovati trg je res podoben tipičnemu zgodnje-

srednjeveškemu sejmišču na cesti — »mercatus«, in ki njegovo do danes ohranjeno in že pred lokacijo obstoječe ime kaže na že zelo zgodnjo funkcijo tedenskega sejmišča. Z naporenim delom Müncha in nekih drugih urbanistov se je nabralo obilno primerjalno gradivo iz zahodno — in deloma severnopoljskih ozemelj, ki je spodkopalo splošno veljavo mnenja, da na Poljskem v času prvih Piastov ni bilo mestom podobnih naselij.

Vendar Münchova vzvratna analiza ne dovoljuje nedvomnega datiranja opazovanih prostorskih pojavov v čas pred lokacijo. Dokazuje le neki tip prostorskega oblikovanja, ki je sploh značilen za srednjeveška mala mesta na Poljskem, vendar ne ravno in izključno za mesta pred časom ustanovitve. Najbrž so namreč take primitivne oblike mest obstajale in nastajale še dolgo po valu lokacij. Praviloma pa je ustanovitev mesta »iure teutonico« na Poljskem vedla do novega naselbinskega načrta. Tudi kjer so za neko zgodnjo dobo dokazana mestom podobna jedra (npr. razmeroma številni »loci«, »civitates antiquae«, »miejsca«, »stare miasta« ipd., posebno pa v glavnih gradovih in v večjih centrih) je lokacija s časom vedla do nastanka novega, bolj ali manj načrtnega mestnega tlorisa. V resnici je šlo za nenehen proces ustanavljanja. Pri tem so stara jedra, katerih položaj je hitro slabel, ostajala na robu ali sploh zunaj mestnega območja. Včasih se je pokazalo, da ustanovitelj ni zmozel prostorske ureditve, kakršno je prvotno hotel in ki jo je včasih opisal že v lokacijski listini. O tem pričajo neuspehi nekaterih ustanovitev, zlasti tistih, ki so jih napravili zemljiški gospodje ali vitezi.

*

Po vsem tem prevladuje v današnji poljski medievistiki zopet mnenje, da je pojav *lokacij* vendarle posebna, čeprav daljši čas trajajoča vrsta urbane revolucije. S tem seveda ni mišljeno, da so srednjeveška poljska mesta nastajala kratko malo na zeleni trati. Vsekakor pa zgodnja mestom podobna naselja, h katerim je že dolgo pred lokacijo spadalo nekaj zametkov mestnih naprav, še zdaleč niso pomenila prostorsko in gradbeno polno oblikovanega mesta. (Kot zametke mestnih naprav štejemo zgodaj omenjene »tabernae«, »macella«, »pontes mercati« ipd., posebno pa nepravilno oblikovano sejmišče, ki mu v predpiastovski Poljski baje niso rekli »targ«, temveč predvsem »okót«. Iz tega prihaja »circulus« latinskih virov, ki se v vseh ustanovljenih mestih pojavlja ponemčen kot »ring« in so ga potem presajali v poljščino kot »rynek«

— sejmišče. Zdi se, da je v besedi »targ« pogo-
gosto, a ne izključno, ohranjen bolj ekonom-
ski pomen.) Zato po našem mnenju večidel
ni govora o neposredni genetični zvezi, prav
tako kot ni neposredne zveze med »jus fori«
trgov v 12. in 13. stol. in že polno oblikovan-
im »jus civile« po nemškem pravu ustano-
vljenih mest na Poljskem. Čeprav genetične
zveze ni, ne gre za mehaničen posnetek tujih
vzorcev, temveč gre za izoblikovanje novega,
skupno srednjeevropskega tipa mest, ki se
večidel označuje kot »ustanovljeno«, »ustano-
vitveno« mesto (Gründungsstadt). To velja
tudi tedaj, če so zavestno prevzeli nekatere
zahodne elemente pri graditvi mest ali celo
vzorce in urbanistične zasnove, na kar bi ka-
zala novejša poljska raziskava tlorisov.

Čeprav doslej navedena vprašanja, dokazi
in sklepi zdaleč ne izčrpajo problema o trgu
na srednjeveškem Poljskem, se zdi, kakor da
gornja opazovanja govore proti mnenju, da
bi bil trg zgodnja oblika poljskega mesta —
drugače, kot je Walter Schlesinger ugotovil
za nemška mesta. Celó večja mestom podobna
središča iz dobe pred ustanavljanjem mest in
še posebej glavne gradiščanske gradove in
podgradja, kjer je urbanizacija pred valom
lokacij razmeroma najbolj napredovala, le
redkokdaj lahko štejemo za čista tržna nase-
lja. Sejmišče — večkrat je bilo celo več sej-
mišč — je bilo tu le eden izmed prostorskih
elementov, in še to ne najpomembnejši. Trgi,
ki so večidel pripadali zemljiškim gospodom,
so celo še daleč v visoki srednji vek nastajali
vzporedno z ustanovljenimi mesti, ki so bila
tedaj v polnem razvoju. Del takih trgov se
je v visokem in poznem srednjem veku pov-
zpел med manjša mesta ali mesteca in le pri
teh smemo govoriti o razvojnih zvezah med
trgom in mestom ter o podobnosti gospodar-
skih funkcij pred lokacijo in po njej. Šele v
teku časa so obsežne in pogostoma ponovljene
ustanovitvene listine (včasih mimo potreb in
možnosti) povzdignile precej majhnih trgov
med polnopravna ustanovitvena mesta, s čim-
er so nekako avtomatično dobili naziv in
stopnjo »civitas«. Tako so na Poljskem in v
večini sosednjih dežel — drugače kot v južno-
vzhodni Srednji Evropi — s tem nazivom oz-
načevali Krakov in Poznanj, prav tako kot
drobceno Kwieciszewo, pripadajoče nadškofiji
Gnjezno in povzdignjeno 1342 s kraljevim do-
voljenjem »iz naziva vasi v pravo in naziv
civitas«.

V visokem srednjem veku razloček med ve-
likimi, srednjimi in malimi mesti s številnimi
vmesnimi oblikami ni temeljil več na njho-
vem razvoju pred lokacijo in je le deloma
izviral iz razločka med kraljevimi mesti na

eni in patrimonialnimi mesteci na drugi str-
ni. To velja tudi za začetek novega veka, ko
so na Poljskem, posebno na njegovem vzhod-
nem delu, podeljevali magdeburško pravo v
njegovih inačicah še v 16. in 17. stol., da celo
še v 18. stol. Hkrati je razvoj pristav in dru-
gega »nevoljništva« sprožil ponovno fevdali-
zacijo, v njej pa so nekatera patrimonialna
mesteca zopet postala podobna trgov iz dobe
pred ustanavljanjem mest. — Glavni kriterij,
ki dovoljuje tipologijo različnih mestnih
struktur na srednjeveškem in novoveškem
Poljskem, je v razločkih med njihovo gospo-
darsko dejavnostjo, kulturno stopnjo, politi-
čno vlogo, stopnjo njihovega družbenega raz-
voja hkrati s posledicami za komunalno usta-
vo in upravo, in slednjič tudi med oblikami
naselitve, pozidave in prostorskega oblikova-
nja.

S to ugotovitvijo nakazujem neko pomanj-
kljivost naših dosedanjih raziskav o srednje-
veškem poljskem mestu, ki so se usmerjale
predvsem na domače poganjke, manj pa na
obravnavo posameznih strukturnih tipov, ne
glede na njihov izvir. Če kot ozadje poznamo
prejšnje poglede na nastanek srednjeveških
mest na Poljskem, izražene pod enostranskim
vplivom teorij o vzhodni kolonizaciji, razu-
memo, zakaj se je po zadnji vojni pojavila
smer »avtogenetskih« raziskav; res je tudi,
da je ta smer omogočila uresničenje obsež-
nejše raziskovalne naloge, pri čemer je prišla
predzgodovina poljskega mesta v čisto novo
luč. Toda šele zdaj prihajamo do spoznanja,
da tako izdelani model vsebuje nekatere po-
enostavitve in si prizadevamo, da bi ga na-
domestili z drugim, ki bi bil bolj prilagojen
zapletenim zgodovinskim dejstvom.

IZBRANA LITERATURA

1. *L'artisanat et la vie urbaine en Pologne médiévale*, v: *Ergon*, (priloga k *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*), zv. III, Warszawa 1962, 571 str. — 2. *Les origines des villes polonaises. Recueil de travaux*, izd. FRANCASTEL (P.), Paris — La Haye 1960, 242 str. — 3. BUCZEK (K.), *Targi i miasta na prawie polskim. Okres wczesnośredniowieczny*, Wrocław 1964, 139 str. — 4. CIEŚLA (RABECKA-BRYKCYŃSKA) I., *Tabela wczesnośredniowieczna na ziemiach polskich* v: *Studia Wczesnośredniowieczne*, zv. IV, Warszawa 1958, str. 159—225. 5. GIEYSZTOR (A.), *From Forum to Civitas: Urban Changes in Poland in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, v: *La Pologne au XIIe Congrès des Sciences Historiques à Vienne*, Warszawa, 1965, str. 7—30. — 6. ISTI, *Les recherches sur l'histoire urbaine en Pologne*, v: *Acta Poloniae Historica*, zv. VIII 1963, str. 79—90. — 7. ISTI, *Les origines de la*

ville slave, v: *Settimane di Studi sull'alto medioevo*, zv. V, Spoleto 1959, str. 279—303. — 8. ISTI, *Les chartes de franchises urbaines et rurales en Pologne au XIIIe s.*, v: *Actes du colloque international*, Spa 1966, *Collection historique de Pro Civitate*, Nr 19 1968, str. 103—125. — 9. HENSEL (W.), *Anfänge der Städte bei den Ost- und Westslawen*, Bautzen 1967, 183 S. — 10. LALIK (T.), *Recherches sur les origines des villes en Pologne*, v: *Acta Poloniae Historica*, zv. II 1959 (1960), str. 101—131. — 11. ISTI, *Stare Miasto w Łęczycy. Przemiany w okresie poprzedzającym lokację: schyłek XII i początek XIII w.*, v: *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, zv. IV 1956, str. 631—678. — 12. MALECZYŃSKI (K.), *Die ältesten Märkte in Polen und ihr Verhältnis zu den Städten vor der Kolonisierung nach dem deutschen Recht*, Breslau 1930, 205 str. — 13. MODZELEWSKI (K.), *La division autarchique du travail à l'échelle d'un Etat: organisation ministérielle en Pologne médiévale*, v: *Annales ESC*, zv. V, Paris 1964, Nr 6, str. 1128 sl. — 14. ŁOWMIANSKI (H.), *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*, Warszawa 1958, 398 str. — 15. MÜNCH (H.), *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich w XIII i XIV w.* Kraków 1946, 244 str. — 16. ISTI, *Początki średniowiecznego układu miejskiego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*, v: *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, zv. V 1960, št. 3, str. 357—375. — 17. KURAS (S.), *Przywileje prawa*

niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV—XV w. Wrocław 1971, 210 str. — 18. PUDEŁKO (J.) *Zagadnienia wielkości powierzchniśredniowiecznych miast Śląska* (Frage nach der Flächengröße der mittelalterlichen Städte Schlesiens), Wrocław 1967, 57 str. — 19. ROSŁANOWSKI (T.), *Éléments principaux de la disposition spatiale et de l'aménagement des villes polonaises du MA: remparts et marchés urbains*, v: *Actes du colloque...* Spa 1968 *Collection historique Pro Civitate*, št. 26/1971, str. 49—80. — 20. TRAWKOWSKI (S.), *Zur Erforschung der deutschen Kolonisation auf polnischen Boden*, v: *Acta Poloniae Historica*, zv. VII/1962, str. 79—95. — 21. TYMIENIECKI (K.), *Organizacja rzemiosła wczesnośredniowiecznego a geneza miast polskich*, v: *Studia Wczesnośredniowieczne*, zv. III/1955, str. 9—86. — 22. ZAGRODZKI (T.), *Regularny plan miasta średniowiecznego a limitacja miernicza*, v: *Studia Wczesnośredniowieczne*, zv. V, Wrocław 1962, 101 str. — 23. ZIENTARA (B.), *Z dziejów organizacji rynku w średniowieczu, Ekonomiczne podłoże »weichbildów« w arcybiskupstwie Magdeburgskim i na Śląsku w XII—XII w.*, v: *Przegląd Historyczny*, zv. LXIV/1973, št. 4, str. 681—696.

Pripomba: Pravkar je izšel v Mednarodnem Vodniku za zgodovino mest (*Guide international d'histoire urbaine*, Paris 1977 str. 343—363) pregleden članek T. Roślinowskega in sodelavcev o Poljski z obsežnejšo izbrano bibliografijo.

POSTILA K MARTINU IZ BRAGE*

JARO SAŠEL

Ko sem pisal komentar k poemi Martina iz Brage, v kateri omenja Slované, nisem vedel za sestavek J. S(mrekarja), 'Drobtinice k pokristijanjevanju Slovencev' v glasilu *Zgodovinski zbornik priloga 'Laibacher Diocesblatt-u'* (Ljubljana) 3. leto, april 1890, št. 10, kolona 149—154, ki je edini od Slovencev opozoril na pomembnost tega mesta ter opazil njegove glavne probleme (nanj me je opozoril prof. M. Smolik). Glej še omembo J. Grudna, 'Češčenje sv. Martina, škofa, na Slovenskem', v glasilu *Voditelj v bogoslovnih vedah* (Maribor) 3 (1900) 53—58, posebej str. 56 (opozorilo prof. B. Otorepca). Smrekar je pesnitev navedel v celoti in je hkrati opozoril na dejstvo, da je treba na delno razširjenost krščanstva v Panoniji med Slovani računati že v 6., prejkone celo v 5. stoletju. Opozarja, da velja isto tudi za Saksone, ki jih pesem omenja, čeprav so le-ti bili prisilno in v celoti pokristjanjeni šele za Karla Velikega Tistega, ki se zanima nadalje, naj opozorim,

da je predložil zelo dobro rekonstrukcijo dogajanj na Pirenejskem polotoku do leta 469. Alain Tranoy uvodoma v ediciji *Hidatijeve Kronike* (v zbirki *Sources Chrétienne*, 218), vol. I (1974) 24 ss.; ter da bi kazalo konsultirati še študije, ki so jih napisali M. Macías, *Galicja y el reino de los Suevos* (Orense 1921); R. L. Reynolds, 'Reconsideration of the History of the Suevi', *Revue Belge de Philologie et d'Historie* 35 (1957) 19—47; G. Sánchez Albornoz, 'El gobierno de las ciudades en España del siglo V al X', *Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo* (Spoleto) VI (1959) 359—391; E. A. Thompson, 'The Barbarian Kingdoms in Gaul and Spain', *Nottingham Mediaeval Studies* 7 (1963) 3—33 ter F. Lotter, 'Zur Rolle der Donausueben', *Mitteilungen d. Inst. f. Oesterr. Geschichte* 76 (1968) 284. K Slovanom v Panoniji še: D. Simonyi, 'Die Kontinuitätsfrage und das Erscheinen der Slawen in Pannonien', *Studia Slavica* 1 (1955) 334 ss. Končno sem na Martinovo rojstno področje, dalje, na čas prihoda v Galicijo ter na vzroke, ki so odločali v Bizan-

* (glej Kroniko 24 [1976] 151—158)